

ΝΕΡΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ: ΜΙΑ ΜΑΤΙΑ ΣΤΗ «ΧΡΗΣΗ» ΤΟΥ ΝΕΡΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΣΚΕΨΗ (του Κωνσταντίνου Οικονόμου)

✘ Περίληψη

Το νερό είναι προϋπόθεση της φυσικής ζωής. Είναι, ωστόσο, το απόλυτο φαινόμενο, αφού κάθε διάσταση του ανθρώπου καθορίζεται από το νερό, τόσο το σώμα όσο και η ψυχή του. Ποια είναι, λοιπόν, η θέση του στην ιστορία του ανθρώπινου πνεύματος και του πολιτισμού; Στην εργασία αυτή θα γίνει μια περιήγηση στον άυλο πολιτισμό του νερού, με αναφορά στη θεωρία των 4 στοιχείων της ελληνικής αρχαιότητας και στις αντίστοιχές της σε άλλους μεγάλους αρχαίους πολιτισμούς, καθώς και στους συμβολισμούς του νερού που έχει εντοπίσει η έρευνα, χρησιμοποιώντας ως πηγές τη μυθολογία, τις θρησκείες και τις τέχνες διαφόρων τόπων και εποχών.

Εισαγωγή

Το νερό έχει θεμελιώδη σημασία για καθετί στον κόσμο. Είναι αδύνατο να υπάρξει ζωή χωρίς νερό. Περίπου 71% της επιφάνειας της γης καλύπτεται από νερό, ενώ μόνο 1% είναι γλυκό, που είναι η άμεσα απαραίτητη ουσία για τη ζωή των ανθρώπων. Αλλά και το ανθρώπινο σώμα αποτελείται κατά 70% από νερό. Το νερό είναι, λοιπόν, προϋπόθεση της ζωής και κατανοούμε έτσι πολύ εύκολα γιατί οι πρώιμοι προηγμένοι πολιτισμοί δημιουργήθηκαν κοντά στο νερό: ο αιγυπτιακός στο Νείλο, ο βαβυλωνιακός στον Ευφράτη και τον Τίγρη, ο ινδικός στον Ινδό ποταμό. Η ανάπτυξη όλων των πολιτισμών προσδιορίστηκε σημαντικά από τη σχέση τους με το νερό (Ball, 2000), αν και συχνά σήμερα στη Δύση ξεχνούμε

τη σπουδαιότητα του νερού, που ανά πάσα στιγμή ρέει από την κάνουλα, για να χρησιμοποιηθεί άμεσα και χωρίς κόπο. Με δεδομένη, λοιπόν, τη θέση του νερού στη φύση, γεννάται το ερώτημα για τη θέση του στην ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού, του πνευματικού πολιτισμού.

Το νερό έχει χαρακτηριστεί από τον Böhme, σημαντικό ιστορικό του πολιτισμού του νερού (1988), ως το απόλυτο φαινόμενο, αφού κάθε διάσταση του ανθρώπου – η ιστορία, η πολιτιστική και πνευματική δημιουργία, η οικολογία, όπως επίσης το σώμα και η ψυχή του- καθορίζεται από το νερό. Σε τελευταία ανάλυση, το νερό δεν απασχολεί μόνο τους φυσικούς επιστήμονες και τους οικολόγους, αλλά και τους θεολόγους, τους φιλόλογους, τους ψυχαναλυτές και τους ιστορικούς της τέχνης, και βρίσκεται στο επίκεντρο κάθε είδους έρευνας. Το νερό έχει υπάρξει πολύ αγαπητό θέμα και στους καλλιτέχνες κάθε λογής.

Όλα αυτά οφείλονται, από τη μια, στη σημασία του νερού για την ύπαρξη και τον πολιτισμό του ανθρώπινου είδους και, από την άλλη, στις φυσικές του ιδιότητες: είναι μια μεταβαλλόμενη ουσία, μπορεί να είναι στερεό, αέριο και ρευστό, είναι επίσης «ευέλικτο», ρέον, άχρωμο και άμορφο, έχει δηλαδή έντονη προσαρμοστικότητα. Το νερό είναι το τέλεια «ανταποκρίσιμο» υλικό, καθώς αντανακλά επάνω του ό,τι το περιβάλλει, ενώ συγχρόνως η παραμικρή κίνησή του ταράζει τις αντανακλάσεις αυτές (Seiderer, 1999).

Στηριζόμενοι σε μια σειρά ξένων εργασιών (π.χ. Boehme, 1988, Böhme & Böhme, 1996, von Berswordt-Wallrabe, 2000, Brunner & Theil, 2004), αφού βιβλιογραφία στα ελληνικά δεν υπάρχει, θα ρίξουμε εδώ μια ματιά, απλώς και μόνο, σε ό,τι θα ονομάζαμε «πολιτιστική» ιστορία του νερού, δίνοντας έμφαση στη θεωρία των στοιχείων και στους πιο βασικούς συμβολισμούς του νερού που έχει αναδείξει το ανθρώπινο πνεύμα. Λόγοι χώρου δεν επιτρέπουν να συνεχίσουμε σε αυτήν την εργασία με την παρουσία του νερού στις τέχνες ως θέματος, μοτίβου και υλικού, ζήτημα που θα μας απασχολήσει, δοθείσης ευκαιρίας, σε άλλη περίπτωση.

Είναι πεποίθησή μας ότι η παρακολούθηση της μοίρας που επεφύλαξε στο νερό το ανθρώπινο πνεύμα στην πορεία των αιώνων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και από τη σκοπιά της Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον για την Αειφορία, και μάλιστα από δύο απόψεις: από άποψη περιεχομένου, αφού η εγκάρσια αυτή Παιδαγωγική περιλαμβάνει στην στοχοθεσία της και την πολιτιστική κληρονομιά και ποικιλότητα, αλλά και από μεθοδολογική άποψη, αφού με τον τρόπο αυτό ικανοποιείται η επιδίωξη της ολιστικής προσέγγισης και της πληρότητας στην αντιμετώπιση των διαφόρων θεμάτων. Ως παράδειγμα σχετικό με το θέμα μας θα αναφέραμε έτσι την περίπτωση της εκπόνησης προγραμμάτων (είτε στα σχολεία είτε στα ΚΠΕ) με θέμα το νερό, τη θάλασσα, διάφορους υδάτινους πόρους κλπ., όπου είναι απαραίτητο η περιβαλλοντική ομάδα να δει το θέμα συνολικά και σε μια ευρύτερη οπτική. Επομένως, η εργασία αυτή μπορεί να εφοδιάσει την περιβαλλοντική ομάδα με ύλη χρήσιμη κατά την εκπόνηση ενός περιβαλλοντικού προγράμματος.

Το νερό τμήμα της θεωρίας των στοιχείων: η ελληνική-ευρωπαϊκή και η ανατολική εκδοχή

Στην εγγύς Ανατολή, όπου γεννήθηκαν ο ιουδαϊσμός και ο χριστιανισμός, τα μεγάλα βασίλεια της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου χρωστούσαν την πολιτιστική και πολιτική τους εξέλιξη προπάντων στην τεχνολογική κατάκτηση της χρήσης του νερών του Ευφράτη, του Τίγρη και του Νείλου. Εξαιτίας της σημασίας του το νερό θεοποιήθηκε και πολύ νωρίς λατρεύτηκε ως θεότητα. Από την άλλη, ο άνθρωπος έβλεπε τη δύναμη των στοιχείων της φύσης να εκδηλώνεται στις φυσικές καταστροφές, οι οποίες χρειαζόταν να εξηγηθούν. Έτσι, ο αναστοχασμός για το κρύο και τη ζέστη, για την πλημμύρα και την ξηρασία, για τη δημιουργία και τον θάνατο του κόσμου οδήγησε στη δημιουργία του Μύθου, μιας μορφής ιστορίας της ανθρωπότητας, όπου απαντώνται ερωτήματα για την ύπαρξη και τη ζωή (Böhme 1988).

Εξακόσια χρόνια πριν τη γέννηση του Χριστού ο μύθος, όμως, αρχίζει να αμφισβητείται και να αντικαθίσταται εν μέρει από το φιλοσοφικό τρόπο σκέψης, σύμφωνα πλέον με τον οποίο οι

πλημμύρες δεν οφείλονταν στην αυθαίρετη οργή των θεών. Αν και προσδεμένη ακόμη στο μύθο, η φιλοσοφική σκέψη θα γεννήσει τη θεωρία των στοιχείων. Ο Θαλής ο Μιλήσιος (624-546 π.Χ.) θεώρησε το νερό ως πρωταρχικό, αρχέγονο, στοιχείο και συμπέρανε πως όλα τα πράγματα προέρχονται από αυτό, που αποτελεί μια ουσία απέθαντη. Στη συνέχεια, ο Εμπεδοκλής (492-432 π.Χ.) θεμελίωσε τη θεωρία των 4 στοιχείων, όπου η φωτιά, το νερό, το χώμα και ο αέρας αποτελούν μια τετραπλή ενότητα, και συνέδεσε σε αυτή το Είναι, το Γίγνεσθαι και τον θάνατο. Ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης αργότερα επιχείρησαν τη λογικοποίηση της θεωρίας. Κατά τον Πλάτωνα, η φωτιά, το νερό, η γη και ο αέρας δημιουργούνται με μια στερεομετρική εξέλιξη, όπου στα στοιχεία αντιστοιχούν τέσσερα κανονικά σώματα: το τετράεδρο για τη φωτιά, το εικοσάεδρο για το νερό, ο κύβος για τη γη και το οκτάεδρο για τον αέρα. Τα στοιχεία, διασκορπισμένα στο χώρο, βρίσκονται σε σταθερή κίνηση, η οποία συντελεί στην κυκλική κίνηση του σύμπαντος, καθώς και στη σωματική και ψυχική πλευρά της ζωής των ανθρώπων. Για τον Αριστοτέλη, κάθε ον φέρει μέσα του την κίνηση. Τα στοιχεία διακρίνονται από αντιθετικές ιδιότητες: ζέστη-κρύο, ξηρό-υγρό. Με τη μορφή της κυκλικής κίνησης κάθε στοιχείο μεταβάλλεται σε ένα ποιοτικά όμοιο. Έτσι, όλα τα στοιχεία μπορούν εξαιτίας της εν μέρει κοινής τους ποιότητας να εναλλάσσονται. Αυτή η δυναμική διαδικασία των 4 στοιχείων διαπερνά, σύμφωνα με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, όλη τη φυσική ζωή.

Αφού τα 4 στοιχεία ήταν η αφετηρία όλων των πραγμάτων και συστατικά όλων των υπάρξεων, ένα αρχέγονο στοιχείο όπως το νερό θα εξελισσόταν σε συμβολική εικόνα με πολλαπλές σημασίες μέσα στην ενότητα ανθρώπου και πλάσης. Όλη η πραγματικότητα έγινε αντιληπτή ως αποτέλεσμα επίδρασης του αρχέγονου συστατικού νερό. Η φύση είναι ένα μόνιμο γεννάσθαι και γίγνεσθαι, μια ζώσα τάξη, όπου είναι ενσωματωμένα τα πάντα, άνθρωποι και ζώα. Ο άνθρωπος είναι όμοιος με τη φύση όσον αφορά τη σύστασή του. Οι σκέψεις αυτές πέρασαν και στην ιατρική, που ουσιαστικά απέρρευσε από τη θεωρία των 4 στοιχείων.

Αυτά στην αρχαιότητα. Στο μεσαίωνα δεν αποδόθηκε κάποιος ανεξάρτητος ρόλος στο νερό, το οποίο πλέον θα θεωρηθεί απλώς μια δημιουργία του θεού. Στη συνέχεια, στα χρόνια της άνθισης της αλχημείας αποδόθηκαν μαγικές ιδιότητες στα 4 στοιχεία της θεωρίας. Όμως, στους νεότερους χρόνους, η χημεία, μια σπουδαία έκφραση των χρόνων αυτών, θα γκρεμίσει την αλχημεία και με την ανάλυση της φύσης που θα ξεκινήσει να πραγματοποιεί θα απελευθερώσει τον κόσμο από ένα κοσμοείδωλο που στηριζόταν σε συμβολικές ιδέες (Böhme, 1996). Οι νεότεροι επιστήμονες εκφράζουν την άποψη ότι η γη, ο ήλιος και οι πλανήτες αποτελούσαν απλώς έναν συνδυασμό μέσα στο άπειρο των ηλιακών συστημάτων.

Στα 200 χρόνια, λοιπόν, που ακολούθησαν αναδύθηκαν οι ξεχωριστές επιστήμες και η τεχνολογία, και στα χρόνια αυτά η θεωρία των 4 στοιχείων έπεσε σε «αχρηστία». Η κατάκτηση της φύσης μέσω της τεχνολογίας ήταν η κινητήρια δύναμη της ανθρώπινης εξέλιξης από τον 17^ο αι. και έπειτα: η συνεχής απειλή από τις φυσικές δυνάμεις, μπροστά στις οποίες ο άνθρωπος ένιωθε ηττημένος από το φόβο, τον ωθούσε να προσπαθεί να δαμάσει τα φυσικά στοιχεία. Αυτό, βέβαια, δε σήμαινε ότι η ουσία της φύσης σταμάτησε να εξηγείται μέσω της παντοδυναμίας του θεού. Όπως, όμως, έχει παρατηρηθεί, η λειτουργία της τεχνολογίας είναι αυτά τα χρόνια συγκρίσιμη με εκείνη της θρησκείας, ενώ, όσον αφορά τη φωτιά, το νερό, το χρώμα και τον αέρα, εδραιώνεται στερεότερα η δύναμη του ανθρώπου μέσω της τεχνολογίας (Böhme 1996). Η τεχνολογία γίνεται κληρονόμος της θρησκείας και επιχειρεί πραγματικά να εξαλείψει τις φοβίες του ανθρώπου, κάτι που η θρησκεία προσπαθούσε μόνο συμβολικά. Με την κυριαρχία του, λοιπόν, επάνω στη φύση ο άνθρωπος αποκτά συνείδηση της ανεξαρτησίας του από αυτή και από τότε ζητά να ενισχύσει την επίδρασή του επάνω της. Οι αρχαίες και μεσαιωνικές αντιλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες όλα τα στοιχεία είναι εναλλάξιμα, αποκρούστηκαν από τη χημεία των νεοτέρων χρόνων. Τα λεγόμενα κλασικά στοιχεία δεν μπορούσαν πλέον να θεωρούνται στοιχεία. Το νερό ερμηνεύτηκε ως χημική ένωση δύο διαφορετικών στοιχείων, του υδρογόνου και του οξυγόνου. Το

νερό, που στις αντιλήψεις περί φύσης της αρχαιότητας και του μεσαίωνα ήταν ζωή, δεν είναι πλέον στοιχείο ορατό και αισθητό, αλλά μια ουσία που μπορεί να τεμαχιστεί σε δύο μη ορατές, άοσμες και άγευστες χημικές ουσίες. Το νερό έγινε νεκρή ύλη. Έτσι, η μαγεία και η μυθολογία σχετικά με το νερό δεν έπαιζαν πλέον κανένα ρόλο. Από την εποχή της επιστημονικοποίησης του κόσμου τα κλασικά στοιχεία έχασαν την ολιστικότητά τους, αφού ο κόσμος, η ζωή, η σκέψη και η ηθική ανεξαρτητοποιήθηκαν από τα στοιχεία.

Ενώ ο σημαντικός ρόλος του νερού, και γενικά των στοιχείων, της κλασικής θεωρίας εγκαταλείφθηκε, ως ασυμβίβαστος με την επιστήμη, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα το νερό αρχίζει να συσχετίζεται με ψυχολογικές καταστάσεις και συνδέεται με ένα σύστημα συμβόλων που σχετίζεται με την ανακάλυψη του ασυνειδήτου. Όμως, παρά την εγκατάλειψη της θεωρίας των 4 στοιχείων, το νερό συνέχισε να αποτελεί θέμα της τέχνης. Ο Schelling (1735-1812) κηρύσσει την επανένωση ανθρώπου και φύσης, επισημαίνοντας ότι η αντίληψη για την αντίθεση ύλης και πνεύματος ήταν θάνατος για τη φύση: όποιος, αντίθετα, έχει εννοήσει το Φως, αντιλαμβάνεται πως το ιδεατό, δηλαδή το πνευματικό, δεν αντιτίθεται στη φύση, αλλά ήδη ενυπάρχει σε αυτή. Για τον Kant (1724-1804) ο καλλιτέχνης μεσολαβεί για την εκ νέου δημιουργία της φύσης στο καλλιτεχνικό έργο. Η φύση έγινε θέμα στη ζωγραφική τοπίων και στην ποίηση του 19^{ου} αι. και μέσο καλλιτεχνικού αναστοχασμού. Ειδικά στη ζωγραφική τοπίων του ρομαντισμού το νερό παραλαμβάνει μια σημαντική θέση. Ισοδυναμεί με την ανθρώπινη ψυχή και χρησιμοποιείται ως μεταφορά της ανθρώπινης ύπαρξης.

Στη σύντομη αναδρομή που κάναμε είδαμε τι αντιλαμβάνονταν κάποτε οι άνθρωποι, όταν αναφέρονταν στο νερό. Ωστόσο, είναι ορόσημο το γεγονός ότι, ενώ η επιστήμη και η τεχνολογία αναπτύσσονταν, γεννιόταν ξανά η αντίληψη ότι φύση και άνθρωπος συνδέονται στενά μεταξύ τους. Στα χρόνια που θα ακολουθήσουν θα ξαναεμφανιστεί η επανένωση των 4 στοιχείων του Εμπεδοκλή τόσο στις φυσικές επιστήμες και στην ιατρική όσο και στο πεδίο

των τεχνών και των συμβόλων (Böhme 1996). Στη σύγχρονη φιλοσοφία και φυσική το υποκείμενο που παρατηρεί και το αντικείμενο που παρατηρείται θεωρούνται και πάλι ενότητα. Πάντως, ο Norbert Elias (1897-1990) ξορκίζει τη μαγικομυθική αντίληψη της φύσης, που εμφανίζεται στον ύστερο 20^ο αιώνα, με την κατηγορία ότι είναι απόδραση του ανθρώπου από τις εξαθλιωμένες κοινωνικές σχέσεις. Όμως, ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζεται η φύση στον πλανήτη εξαρτάται στενά από την κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο άνθρωπος κάθε φορά, καθώς και από το συσχετισμό της δύναμής του απέναντί της.

Στην Κίνα και την Ινδία η σημασία και η σπουδαιότητα του νερού εμφανίζεται επίσης σε θεωρίες περί στοιχείων. Τα ίδια χρόνια με τους Έλληνες οι Ινδοί αναπτύσσουν μια θεωρία 4 στοιχείων όπου το νερό, απόρροια αυτό της θρησκευτικής σκέψης, τονίζεται ως υλικό στη γέννηση και στη λύτρωση του σώματος και της ψυχής. Πόσο πολύ απασχολεί τους Ινδούς φιλοσόφους το πρόβλημα εάν ο άνθρωπος είναι μόνο μια πεπερασμένη χρονικά συνένωση υλικών στοιχείων ή μπορεί να ξεπεράσει τον θάνατο δείχνει η θεωρία των στοιχείων που συγκροτήθηκε από ποικίλα συστήματα της ινδικής φιλοσοφίας. Για την ινδική φιλοσοφική θεώρηση, που ονομάζεται υλισμός, αυτά τα 4 στοιχεία (*bhûta*) – νερό, γη, φωτιά και αέρας – είναι οι πηγές από τις οποίες δημιουργείται ό,τι υπάρχει και οι οποίες στηρίζουν ό,τι είναι αντιληπτό και αισθητό. Σώμα και πνεύμα κάθε όντος δημιουργούνται από το συνδυασμό αυτών των 4 αέναων στοιχείων και διαλύονται για να γίνουν και πάλι αυτά τα στοιχεία. Σε αδρές γραμμές, το νερό όπως και τα υπόλοιπα στοιχεία, αντιμετωπίζεται στην ινδική φιλοσοφία ως ένα κοσμικό στοιχείο, που κατά το «κτίσιμο» ενός όντος συνεπιδρά με τα υπόλοιπα, αλλά μετά τον θάνατο ξαναγυρίζει στην πρότερη μορφή του. Σε αντίθεση με την ελληνική και με την ινδική θεωρία των 4 στοιχείων οι Κινέζοι αναπτύσσουν, στη βάση του Ταοϊσμού και του *IGing*, του βιβλίου της αλλαγής, μια θεωρία πέντε φάσεων, το *Wuxing*, στην οποία το νερό, μαζί με τη φωτιά, το ξύλο, το μέταλλο και το χώμα, αποτελούν τα 5 κοσμικά στοιχεία (Henderson, 2003, Unschuld, 1997). Δεν πρόκειται, όμως, για στοιχεία με την έννοια των

συστατικών, αλλά για όψεις φάσεων μεταβολής. Οι φάσεις αναφέρονται σε ουσίες, οι οποίες εξυπηρετούν λειτουργίες: το χώμα απορροφά το νερό, το νερό σβήνει τη φωτιά, η φωτιά λιώνει το μέταλλο, το μέταλλο κόβει το ξύλο, το ξύλο οργώνει το χώμα. Το *Wuxing* δεν αναφέρεται σε στατικά υλικά, αλλά σε δυναμικές ενέργειες. Οι αλληλεπιδράσεις των υλικών δημιουργούν μια κυκλική πορεία, που παρατηρείται σε ποικίλες διαδικασίες. Η θεωρία των 5 φάσεων στην κινεζική κοσμολογία συνδέεται στενά με το σύστημα *yin-yang*. Το *yin* και το *yang* στα χρόνια πριν την δυναστεία των Χαν σήμαιναν τις σκιερές και τις ηλιόλουστες πλευρές ενός λόφου (Roger, 2003, Unschuld, 1997). Στη βάση αυτή οι κινέζοι διανοητές διευρύνουν, στα χρόνια των Χαν (206 π.Χ. - 200 μ.Χ.), αλλά και αργότερα, το σύστημα *yin-yang* σε ένα δυαδικό σχήμα διάταξης όλων των πραγμάτων και των φαινομένων. Το *Yin* σχετίζεται με το νερό, το θηλυκό, το απαλό, το παθητικό, με τη δροσιά και με τη σελήνη, ενώ το *yang* με τη φωτιά, το αρσενικό, το σκληρό, το ενεργητικό, με τη ζέστη και με τον ήλιο. Οι ενέργειες αυτές είναι μεν αντίθετες, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλεξαρτώνται. Με τη χρήση του συστήματος εξηγείται η δυναμική διαδικασία των εποχών του χρόνου και της ανθρώπινης ζωής, όπως επίσης η άνοδος και η πτώση των δυνασθειών. Η θεμελιώδης σημασία των θεωριών *yin-yang* και *Wuxing* βρίσκεται στο γεγονός ότι σημαίνουν πως όλα τα πράγματα και τα φαινόμενα του κόσμου επηρεάζονται αμοιβαία και βρίσκονται σε μόνιμη κυκλική κίνηση. Στο αμοιβαίο αυτό παιχνίδι γεννιούνται και εξελίσσονται οι μυριάδες των πραγμάτων, δηλαδή όλα τα όντα και τα ανόργανα πράγματα. Η κινεζική θεωρία των 5 στοιχείων είναι, όπως η δυτική θεωρία των 4 στοιχείων, ένα σύστημα αντιστοίχισης ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, ανάμεσα στο μικρόκοσμο και το μακρόκοσμο. Μελετά την κοσμική τάξη, κατά την οποία εκτυλίσσονται οι δυναμικές διαδικασίες κάθε ύπαρξης, τονίζει δηλαδή το γίγνεσθαι, τη μεταβολή και την παρέλευση.

Συμβολισμοί του νερού

1. Το νερό σύμβολο της δημιουργίας και της καταστροφής

Χωρίς νερό ζωή δεν υπάρχει. Το νερό συμβολίζει κάθε δυνατότητα. Είναι η *fons et origo* από καθετί που έχει δυνατότητα ύπαρξης. Ως αφετηρία κάθε κυττάρου το νερό είναι η κατεξοχήν πηγή της ζωής, που παρέχει, θεραπεύει, ανανεώνει και μακροημερεύει κάθε τι. Αυτό απαντά σε όλους τους πολιτισμούς και στις μυθολογίες όλων των εποχών (Eliade, 1946). Τον 6^ο αιώνα ο Θαλής ο Μιλήσιος διδάσκει ότι το υγρό στοιχείο είναι η βάση των πάντων. Φύση και κόσμος είναι νερό που πήρε μορφή, το νερό είναι το θεϊκό στοιχείο του κόσμου. Η θεωρία του Θαλή αντιστοιχεί στη φιλοσοφία του κινέζου δασκάλου Guanzi (γύρω στα 645 π.Χ.), σύμφωνα με τον οποίο όλα τα πλάσματα γεννώνται μέσα από τη ροή του νερού: ομορφιά και ασχήμια, παράταιρο και σωστό, άξιο και μη άξιο απορρέουν από το νερό. Το νερό είναι αίμα και ανάσα της γης. Στην κινέζικη κοσμολογία το νερό είναι ένα από τα 5 στοιχεία, μαζί με το μέταλλο, το ξύλο, τη φωτιά και το χώμα. Όλα αυτά δημιουργούνται υπό την επίδραση δύο πολικών ειδών ενέργειας, των *yin* and *yang*, κι έτσι φτιάχνονται τα όντα και η ανοργανικές μορφές. Ο κόσμος βρίσκεται μέσα σε μια συνεχή κυκλική κίνηση δημιουργίας και θανάτου. Η αντίληψη του νερού στην πνευματική παράδοση της Κίνας είναι η βάση της φιλοσοφίας και της αισθητικής στην Ιαπωνία: στο τέλος κάθε κοσμικής εποχής το χώμα καταστρέφεται από τη φωτιά και το νερό ξηραίνεται από τον αέρα. Το ξαναγέννημα ενός νέου κόσμου συμβαίνει σε μια νέα κοσμική εποχή, καθώς ο αέρας ξαναφέρει το νερό. Επομένως, το νερό είναι η πηγή της ζωής.

Σχεδόν όλες οι μυθικές κοσμογονίες αντιλαμβάνονται τους θεούς του νερού ως τους παλαιότερους και αρχετυπικούς θεούς. Στην ινδική παράδοση ο νεροθεός *Vishnu* δημιούργησε τον κόσμο μέσα από τον ωκεανό. Σύμφωνα με τη βαβυλωνική κοσμογονία, αρχικά δημιουργήθηκε το πρώτο ζεύγος θεών, το αρσενικό γλυκό νερό *Apsu* και το θηλυκό γλυκό νερό *Tiamat*, και στη συνέχεια από τη συνένωση αυτών των δύο δημιουργήθηκαν όλα τα όντα. Σύμφωνα με τον αιγυπτιακό μύθο δημιουργίας του κόσμου, η δημιουργία προκύπτει σε ετήσιο ρυθμό ως ένας λόφος αναδυόμενος από τον αρχετυπικό ωκεανό *Nun*, τον πατέρα των θεών. Μόνο με την ανάδυση του λόφου αυτού από το χάωδες αρχινερό του ωκεανού,

όπου ο πατέρας-θεός δεν έχει βρει τη θέση του, ξεκίνησε η δημιουργία του κόσμου, και μάλιστα μέσω του ηλιακού θεού *Rê*. Ο θεός του ήλιου αναδύεται κάθε πρωί σαν παιδάκι από το νερό και βυθίζεται κάθε βράδυ σαν γέρος. Έτσι, δημιουργήθηκε η κοσμική τάξη. Το *Rê*, το φως, και το *Aporhis*, το σκότος, προέρχονται από τα αρχινερά και συμβολίζουν τις δημιουργικές και καταστροφικές δυνάμεις. Μέσω της νίκης του δημιουργικού επί του καταστροφικού πορεύεται ο Κόσμος σε μια κανονισμένη διαδικασία. Το νερό βρίσκεται φυσικά σε στενή σχέση με το ξεκίνημα του κόσμου και στην Παλαιά Διαθήκη (Γέν. 1,1-2). Και στο κοράνι το νερό είναι το αρχικό στοιχείο δημιουργίας των πάντων (Κοράνιο 25,55). Στον γιαπωνέζικο μύθο ο κόσμος ήταν μια χλώδης μάζα, που έμοιαζε με αυγό. Η μάζα διαλύθηκε σε πολλά μέρη, από τα οποία τα ελαφρότερα έφτιαξαν τον ουρανό και τα βαρύτερα τη γη. Η γη ήταν σαν το ψάρι που κολυπούσε επάνω στο νερό. Μεταξύ ουρανού και γης δημιουργήθηκε ένα καλάμι, το οποίο ήταν η πρώτη θεότητα. Η πρώτη θεότητα φύτεψε από τη χλωρίδα, της οποίας βασικό στοιχείο είναι το νερό. Επομένως, το νερό είναι παλαιότερο από τους θεούς (Däubler-Hauschke, 2004).

Το νερό έχει τόσο δημιουργικές όσο και καταστροφικές ιδιότητες. Το νερό ως δημιουργία εμφανίζεται σε ποικίλους πολιτισμούς, αλλά στο χριστιανισμό τονίζεται η καταστροφικότητά του με τον κατακλυσμό. (Γέν. 6,17). Με τον κατακλυσμό χάθηκαν τα πάντα, εκτός από ό,τι βρισκόταν στην κιβωτό του Νώε. Το νερό γίνεται τιμωρός των αμαρτιών, η κιβωτός συμβολίζει έκτοτε την εκκλησία που έχει οδηγό το Χριστό. Υπό την έννοια αυτή το νερό εμφανίζεται και αλλού στην Παλαιά Διαθήκη (Ιησ. 27,1, Ψαλμ. 74,14, Ιώβ 26,13), όπως και στην Αποκάλυψη (Αποκ.13), όπου γίνεται λόγος για ένα διαβολικό πολυκέφαλο θαλάσσιο τέρας, σύμβολο της αντίχριστης δύναμης. Εξάλλου, το ίδιο καταστροφική με την πλημμύρα είναι και το αντίθετό της, η ξηρασία, που πάντοτε απειλούσε τη ζωή των ανθρώπων (Έξ.14,22, Αρ.20,1, Ψαλμ.105,41, 114,8).

Η μόνιμη απειλή που προέρχεται από το νερό είναι ριζωμένη

βαθιά στη μνήμη του ανθρώπου και γίνεται αρχετυπικός φόβος του συλλογικού υποσυνειδήτου. Ο φόβος αυτός βγαίνει συχνά αληθινός, όπως στην περίπτωση του tsunami του 2004 στη νοτιανατολική Ασία και του τυφώνα της Νέας Ορλεάνης το 2005.

2. Το νερό σύμβολο της σωματικής και πνευματικής κάθαρσης

Το νερό έχει καθαρτική δύναμη. Ξεπλένει το κακό και συντηρεί, όπως στην περίπτωση του Νώε, το καλό για μια νέα αρχή. Το καθαρό νερό είναι ανέκαθεν το σημαντικότερο καθαρτήριο μέσο. Διώχνει τη βρωμιά και επαναφέρει την καθαριότητα. Σε όλους τους πολιτισμούς το νερό γίνεται συμβολικό στοιχείο της τελετουργικής κάθαρσης. Ρωμαίοι, Έλληνες, Μουσουλμάνοι, Χριστιανοί, Βουδιστές και Ινδουιστές υιοθετούν την κάθαρση διά του νερού μέσω εμβάπτισης ή πλύσης. Η τελετουργική πλύση για την είσοδο στον ιερό κόσμο είναι πιο πολύ πλύσιμο της ψυχής από ό,τι του σώματος. Η χριστιανική βάφτιση, που λειτουργεί συγχρόνως ως τελετή εισόδου στην εκκλησία, είναι εν πρώτοις πλύσιμο και κάθαρση αμαρτιών. Η Ανάγεται στη βάφτιση του Χριστού (Ματθ. 3, 13-17, Μάρκ. 1,9-11, Λουκ. 3,21-22). Με τη βάφτιση ο Χριστός γίνεται Υιός του Θεού και λαμβάνει έτσι μέρος στην αιώνια ευλογία. Η βάφτιση του Χριστού είναι το πρότυπο κάθε βάφτισης, αφού σε κάθε βάφτιση επαναλαμβάνεται η δική του βάφτιση. Σύμφωνα με τον Απόστολο Παύλο η βάφτιση είναι κάθαρση από κάθε αμαρτία, σημαίνει θάνατο και γέννηση εκ νέου εντός του Χριστού (Προς Ρωμαίους 6,4) Η βάφτιση σημαίνει το συμβολικό θάνατο του βαπτιζομένου, ο οποίος χάνει την παλιά του μορφή, ξεπλένει το παρελθόν και τις αμαρτίες του. Εντός και διά μέσου του νερού διεξάγεται η ψυχική κάθαρση και γεννιέται η νέα ζωή, όπως μετά από την πλημμύρα. Άλλο γνωστό σύμβολο κάθαρσης στο χριστιανισμό είναι η πλύση των ποδιών στο μυστικό δείπνο (Ιωάν. 13) που στη μεσαιωνική εκκλησία γίνεται σύμβολο της ταπεινής φιλευσπλαχνίας και της εσωτερικής κάθαρσης. Η ιδέα της εξωτερική κάθαρσης με νερό ως αντανάκλαση της εσωτερικής ψυχικής-πνευματικής απελευθέρωσης εντοπίζεται και στις τελετές κάθαρσης *Mizugoritu* του ιαπωνικού σιντοϊσμού. Η τελετουργική καθαριότητα με το *Mizu*, το ιερό νερό, συμβολίζει

από τη μια την καθαριότητα του σώματος και της ψυχής και από την άλλη την απαλλαγή από κακά πνεύματα. Υπό αυτήν την έννοια το νερό όχι μόνο είναι μέσο κάθαρσης, αλλά αποτελεί και το εμπόδιο που αποκρούει την ατυχία και τη δυστυχία. Στην ιουδαϊκή τελετουργική πλύση *Mikweoi* γυναίκες ξεπλένουν τη βρωμιά μετά την έμμηνο ρύση, το γάμο ή τη γέννηση του παιδιού (Selbmann, 1995). Η διπλή σημασία της υγρότητας, καθαρισμός σώματος και ψυχής, εμφανίζεται στις καθαριστικές τελετουργίες των νεογέννητων και των νεκρών. Σε πολλές κουλτούρες το πρώτο λουτρό του νεογέννητου παιδιού σημαίνει απομάκρυνση όλων των κακών που του προσέδωσαν οι γονείς του. Πλυμένο και καθαρισμένο το παιδί θα αρχίσει τη νέα του ζωή. Το έθιμο της πλύσης βρίσκει το αντίστοιχό του στο έθιμο της πλύσης των νεκρών στους Μουσουλμάνους, Χριστιανούς, Ιουδαίους, Βουδιστές και Ινδουϊστές. Και στον ινδουϊσμό η πλύση οδηγεί στην αθανασία.

3. Το νερό σύμβολο του γίνεσθαι και της παροδικότητας

Το ρέον νερό, που αντιπροσωπεύει την πορεία της ανθρώπινης ύπαρξης, είναι σύμβολο του χρόνου που κυλά. Ο Ηράκλειτος (550 – 480 π.Χ.) συνέκρινε κάθε ον με ένα ρυάκι λέγοντας ότι κανείς δεν μπορεί να μπει δυο φορές στο ίδιο ποτάμι, αφού τα πάντα αλλάζουν αδιάκοπα: πάντα ρει είναι η γνωστή φράση που του αποδίδεται. Το νερό που ρέει γίνεται όχι μόνο σύμβολο της μεταβλητότητας του γήινου, αλλά και μεταφορά της ρέουσας, συνεχώς ανανεούμενης δύναμης της ζωής. Το ρεύμα του νερού σβήνει μια περασμένη εποχή και οδηγεί στην εμφάνιση μιας νέας. Το νερό έχει ιδιαίτερη σημασία για τις αντιλήψεις περί λύτρωσης και βρίσκεται σε στενή συνάφεια με τη διαρκή ανανέωση της ζωής. Αυτό εντοπίζεται στον κατακλυσμό και στην κιβωτό του Νώε. Στην χριστιανική βάφτιση το νερό γίνεται η σύνδεση μεταξύ θανάτου και αναγέννησης. Τα ρέοντα νερά συμβολίζουν επομένως ένα εμπόδιο μεταξύ ζωής και θανάτου. Το νερό ως μέσο της μεταβολής έχει μεγάλη σημασία στα ποτάμια της κόλασης της αρχαίας ελληνικής παράδοσης, για τα οποία μιλά ο Σωκράτης στο διάλογο με το Σιμία. Ο Αχέρων είναι ο ποταμός της λύπης, που

τον διαπλέει ο Χάρος. Έχει το αντίστοιχό του στην Στύγα που βρίσκεται στο βασίλειο των νεκρών. Κατά τους μύθους κανείς νεκρός δεν φτάνει εκεί χωρίς να διασχίσει τους υπόγειους ποταμούς. Έτσι το νερό παριστάνει ένα μέσο μετάβασης μεταξύ ζωής και θανάτου.

Στον Ινδουϊσμό το νερό πηγαίνει μακριά από τον υλικό κόσμο και σχετίζεται με την αναγέννηση, τη γονιμότητα και τη μυστική εμπειρία. Οι ινδουϊστές πιστεύουν ότι ένα λουτρό σε ιερούς ποταμούς, θάλασσες και λίμνες οδηγεί σε λύτρωση. Οι χώροι του λουτρού ονομάζονται *Tirtha*, δηλαδή περάσματα: το νερό γίνεται φορέας της ψυχής από τη μια στην άλλη κατάσταση. Στην Ινδία υπάρχει ακόμη σήμερα η τελετή της ρίψης πτωμάτων ή στάχτης νεκρών στον ιερό ποταμό Γάγγη, μέσω του οποίου θα οδηγηθούν μια καλύτερη ζωή. Το νερό έχει ιδιαίτερες ιδιότητες μεταβλητότητας στον βουδισμό, όπου το υγρό στοιχείο συνιστά την εικόνα της ζωής εξαιτίας της ατέρμονης ικανότητας για μεταβολή, της κυματικής κινητικότητάς του και της μη συλληπτότητάς του ως υλικού. Η ανθρώπινη ύπαρξη συγκρίνεται με έναν μεγάλο Ωκεανό, του οποίου τα κινούμενα νερά θυμίζουν την αστάθεια και την μεταβλητότητα των φαινομένων της ζωής. Αυτά σχετίζονται με την ιδέα μιας θάλασσας, δηλαδή της ύπαρξης, την οποία κάθε πλάσμα πρέπει να διασχίσει, για να δρασκελίσει από τον κόσμο των ψευδαισθήσεων και να φτάσει στην οριστική διαφώτιση, τη Nirwana. Αδιάκοπα δημιουργούν τα ρέοντα νερά που πρέπει κανείς να τα περάσει ένα όριο και ένα συνδετικό στοιχείο μεταξύ του εδώ και του άλλου κόσμου. Το νερό είναι η μετάβαση ή γέφυρα ανάμεσα στο πήγαινε και στο έλα και η αλλαγή μεταξύ χρόνου και χώρου (Stubbe-Diarra, 1997).

4. Το νερό σύμβολο του υποσυνειδήτου

Το βάθος του νερού μοιάζει με τα βάθη της ψυχής, όπου είναι κρυμμένες οι γεμάτες μυστικά δυνάμεις του ασυνειδήτου. Ο λαός χρησιμοποιεί αυτή τη συμβολική σημασία πολύ συχνά για την περιγραφή ψυχικών φαινομένων, όπως π.χ.: βυθίζομαι σε σκέψεις, αναδύομαι από τη μνήμη. Στο έργο του Carl Gustav Jung (1875-1961) το νερό είναι η πιο συχνή μεταφορά για το

ασυνείδητο. Ο Jung διακρίνει μεταξύ προσωπικού και συλλογικού υποσυνειδήτου, το δεύτερο από τα οποία είναι αρχέτυπος. Σύμβολο αυτής της καθολικής ψυχής είναι η θάλασσα, από την οποία προέκυψε όλη η ζωή και όλη η συνείδηση. Το νερό, καθώς δεν μπορεί να μετρηθεί, είναι εικόνα του απείρου των ψυχικών αισθημάτων και εμπειριών, ενώ το όνειρο γίνεται αντανάκλαση των εσωτερικών μας καταστάσεων, αισθημάτων και διαθέσεων. Ο Bachelard (1884-1962) χαρακτηρίζει την αντανάκλαση της επιφάνειας του νερού ως μεταβολή της εικόνας μας μέσα στη φύση: το καθρέφτισμα στην πηγή είναι ευκαιρία για ανοιχτή φαντασία. Στον καθρέφτη του φυσικού, ζωντανού νερού, διαφορετικά από το γυαλί ή το μέταλλο, η φαντασία μετατρέπεται σε μέρος της φύσης, κι έτσι η πραγματική ζωή προσλαμβάνει μια νέα ώθηση. Η αντίληψη του νερού ως συμβόλου του ασυνειδήτου δεν είναι μόνο εύρημα της ψυχολογίας, αφού εντοπίζεται στις παραδόσεις του πιο διαφορετικών πολιτισμών. Στην ινδική μυθολογία το νερό σχετίζεται με την έννοια *Maya* (Zimmer, 1946). Σε σύνδεση με τη θεότητα του νερού *Vishnu*, της ζωντανής δύναμης της ατέρμονης αλλαγής, το *Maya* κουβαλά όχι μόνο κοσμική, αλλά και ψυχική σημασία. Το *Maya* παραπέμπει στο θεϊκό μυστικό, στην αρχική δημιουργική δύναμη, που εκδηλώνεται σε όλα τα φαινόμενα αυτού του κόσμου. Συμβολίζει το ρέον, αδόμητο πεδίο της ανθρώπινης ψυχής και μοιάζει με την απάτη ενός ονείρου.

Εξάλλου, η λεία επιφάνεια του νερού είναι κι ένας φυσικός καθρέφτης. Δίνει τη δυνατότητα στον άνθρωπο πρώτα-πρώτα να καταλάβει την εικόνα του. Στο τρίτο βιβλίο των Μεταμορφώσεων του Οβιδίου ο νεαρός Νάρκισσος ερωτεύεται την εικόνα του τόσο, ώστε να μην αφήνει το βλέμμα του από τον εαυτό του και να σκύβει επάνω στην επιφάνεια του νερού. Κάτι παρόμοιο υπάρχει και στην κινεζική μυθολογία: ο γνωστός ποιητής Li Bai (699-762 μ.Χ.) φέρεται να μέθυσε και θέλοντας να αγκαλιάσει το φεγγάρι πνίγηκε. Εδώ υπάρχει το γνωστό μοτίβο του μοναχικού πνιγμού υπό το φως του φεγγαριού. Το νερό είναι ένας πιστός καθρέφτης, αλλά η σελήνη δεν υπάρχει. Στο βουδισμό τα νερά δηλώνουν παροδικότητα και αστάθεια, και πρέπει να προσεγγίζονται με σύνεση. Έτσι το νερό καθρέφτης έχει, εκτός από τη σημασία της

ματαιότητας, και τη σημασία της αλήθειας και της αυτογνωσίας.

5. Το νερό σύμβολο της θηλυκότητας, του θηλυκού γένους και της γυναίκας

Το νερό είναι η προέλευση κάθε όντος. Εκεί όπου υπάρχει νερό υπάρχει και ζωή. Στην ιδέα αυτή παραπέμπει η πρώτη εμπειρία του ανθρώπου στο σώμα της μητέρας του, όπου η ζωή, στην πρώτη της φάση, είναι κολύμπι του εμβρύου στα υγρά του αμνιακού σάκου. Μέσα από τη σύνδεση των παλιρροιών με τις φάσεις της σελήνης και με την περίοδο της γυναίκας η σχέση νερού, φεγγαριού και γυναίκας συγκροτεί σε πολλούς πολιτισμούς έναν ανθρωποκοσμικό κύκλο γονιμότητας (Eliade, 1949). Το θηλυκού γένους νερό φέρει μέσα του ερωτικές ιδιότητες. Σύμφωνα με την ελληνική κοσμολογία ο κόσμος δημιουργήθηκε από το πρώτο θεϊκό ζεύγος του Ωκεανού και της Τηθύος. Ήταν οι πρώτοι που αισθάνθηκαν τη δύναμη του Έρωτα και σ' ένα πλαίσιο σεξουαλικής αναπαραγωγής γέννησαν κι άλλους θεούς. Στην γεμάτη σεξουαλικότητα αυτή κοσμολογία το νερό – δημιουργός συμβολίζει συγχρόνως την γονιμότητα και τη φιληδονία. Η ερωτική έλξη του υγρού στοιχείου γίνεται φανερή σε πολυάριθμες μυθικές αναπαραστάσεις Νυμφών, Νηρηίδων, Σειρήνων, που κλέβουν το μυαλό αντρών και τους ξελογιάζουν. Η επικίνδυνη αυτή έλξη που ασκείται έχει περιγραφεί ως επιθυμία να χαθεί κανείς μέσα στο αρχετυπικό στοιχείο του νερού, στη μήτρα. Στην ερωτική συνένωση γυναίκας και νερού η γυναίκα έχει το διπλό πρόσωπο του έρωτα και του θανάτου, του γοητευτικού και του ενοχικού (Böhme 1988). Το ερωτικό δέλεαρ του νερού εξισώνεται με τη θανατηφόρα απειλή του νερού. Στον Κινεζικό ταοϊσμό το νερό είναι επίσης γένους θηλυκού, αφού η κινεζική κοσμολογία συνέχεται από τις συμπληρωματικές δυνάμεις *yin* και *yang*, που αλληπροσδιορίζονται με σκοπό την αρμονική εξισορρόπηση του κόσμου, του σώματος και της ερωτικής ζωής

Το νερό πηγή αρετής και σοφίας

Το νερό-γυναίκα έχει ιδιαίτερη σημασία στην κινεζική φιλοσοφία. Οι θηλυκές-παθητικές ιδιότητές του γίνονται ιδεώδες

των ενάρετων ανθρώπων και της αληθινής σοφίας. Ο κομφουκιανισμός, που θεωρεί τον άνθρωπο όχι ως φυσικό, ελεύθερο άτομο, αλλά ως μέλος μιας ιεραρχικά διαρθρωμένης κοινωνίας, αποδίδει στο νερό ηθικές-κανονιστικές ιδιότητες. Ό,τι μπει μέσα στο νερό, καθαρίζεται, διδάσκει ο κομφουκιανισμός. Και στον ταοϊσμό το νερό είναι σύμβολο της ανωτέρας αρετής. Ο ταοϊσμός αποζητά να παρατηρεί τη φύση για να βρει το *Dao* (ή *Tao*), που είναι η φυσική αρχή της κοσμικής δημιουργίας, του γίγνεσθαι. Με τις ιδιότητες του απαλού, του θρεπτικού και του προσαρμόσιμου το νερό προσεγγίζει το *Dao* και γίνεται πρότυπο ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ο ενάρετος άνθρωπος συμπεριφέρεται όπως το νερό, που δεν αντιστέκεται στις δυνάμεις του κόσμου, αλλά προσαρμόζεται σε αυτές. Το υγρό στοιχείο είναι μαλακό και απαλό. Η αληθινή δύναμη του νερού βρίσκεται στην υποχωρητικότητά του. Έτσι, ο Ταοϊσμός διδάσκει ότι το σκληρό ξεπερνιέται όχι από τη σκληρότητα, αλλά από την απαλότητα.

Επιλογικά

Το νερό ρέει, στάζει, τινάζεται, χορεύει, αφρίζει, μαίνεται, χτυπιέται, κυματίζει, βοηθάει, καταπίνει, σκοτώνει, καταστρέφει, γεννά στην πραγματική ζωή, φυσική και ανθρώπινη, αλλά και μέσα στις τέχνες και στη λογοτεχνία. Το νερό δεν είναι έξω από εμάς, αλλά μέσα σε εμάς. Κι αυτό όχι μόνο με βιολογική σημασία: στη σκέψη, στην πίστη και στις ιδέες μας κυλάει νερό (Reinitzer, 1988). Διαποτιζόμαστε από τις εμπειρίες τις οποίες έχουμε αποκτήσει σε σχέση με το νερό στη διάρκεια των αιώνων και παράλληλα η θρησκεία και οι τέχνες επινοούν αντίστοιχες εικόνες. Το νερό τρέφει την ανθρώπινη φαντασία και δημιουργικότητα (Fürst, 2004). Χρειάζεται οπωσδήποτε να πραγματοποιηθούν πολλές έρευνες επάνω στη χρήση του μοτίβου του νερού σε όλους τους τομείς της παγκόσμιας σκέψης και τέχνης: η ελληνική βιβλιογραφία είναι ορφανή από μελέτες επάνω στη καλλιτεχνική αξιοποίηση του φυσικού στοιχείου. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, και από μια άλλη οπτική τη σημαντικότητα του νερού, του οποίου η τύχη βρίσκεται στα χέρια

μας και το οποίο θα πρέπει να προσέχουμε και για να ζούμε εμείς, αλλά και για να «ζει» το ίδιο και να μας εμπνέει.

Βιβλιογραφία

Ball, P. (2000). *H2O: A Biography of Water*. W&N.

Böhme, H. (1988) Umriss einer Kulturgeschichte des Wassers. Eine Einleitung. Στο H. Böhme, *Kulturgeschichte des Wassers*. Frankfurt a. M.

Böhme, G. & Böhme, H. (1996). *Feuer, Wasser, Erde, Luft: Eine Kulturgeschichte der Elemente*. München.

Böhme, G. (1996). Philosophie- und Wissenschaftsgeschichte der vier Elemente. Στο H. Böhme, *Die Elemente in der Kunst*. Berlin

Däubler-Hauschke, C. (2004). Elemente des Lebens, der Liebe und des Todes. Στο M. Brunner & A. Theil (επιμ.), *Wasser in der Kunst: Vom Mittelalter bis heute*. Überlingen.

Eliade, M. (1949). *Traité d'histoire des religions*. Paris.

Fischer, A. M. (2000). Das Wasser in allegorischer und mythologischer Deutung. Στο K. von Berswordt-Wallrabe (επιμ.), *Faszination Wasser*. Hamburg.

Fürst, U. (2004). Sinnbild und Sinnlichkeit: Der Schauplatz Wasser in den bildhaften Inszenierungen des Barock. Στο M. Brunner & A. Theil (επιμ.), *Wasser in der Kunst: Vom Mittelalter bis heute*. Überlingen.

Henderson, J. B. (2003). Wuxing (Wu-hsing): Five Phases. *Encyclopedia of Chinese Philosophy*.

Reinitzer., H. (1988). Wasser des Todes und Wasser des Lebens: Über den geistigen Sinn des Wassers im Mittelalter. Στο H. Böhme, *Kulturgeschichte des Wassers*. Frankfurt a. M.

Roger, A. T. (2003). Ying and Yang. *Encyclopedia of Chinese Philosophy*.

Seiderer, U. (επιμ.) (1999). *Panta rhei: Der Fluß und seine Bilder. Ein kulturgeschichtliches Lesebuch*. Leipzig.

Selbmann, S. (1995). *Mythos Wasser: Symbolik und Kulturgeschichte*. Karlsruhe.

Stubbe-Diarra, I. (1997). Die Bedeutung des Wassers in den Religionen Asiens. Στο T. Hoffmann (επιμ.), *Wasser in Asien: Elementare Konflikte*. Osnabrück.

Unschuld, P. U. (1997). *Chinesische Medizin*. München.

Zimmer, H. (1946). *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization*. New York.

---

* Συντομευμένη μορφή εισήγησης που παρουσιάστηκε στην ημερίδα για την Παγκόσμια Ημέρα Νερού «Νερό πηγή ζωής και πολιτισμού», 17 Μαρτίου 2015 στη Λάρισα (διοργάνωση: ΔΕΥΑΛ, Σύνδεσμος φιλολόγων Λάρισας, Βιβλιοθήκη Λάρισας, ΔΡΥΑΣ, Φίλοι Πηνειού κ.ά.).

Στη μνήμη της μητέρας μου Βικτωρίας,
του σημαντικότερου ανθρώπου

Ο **Κώστας Οικονόμου** είναι εκπαιδευτικός ΠΕ02 και ΠΕ70 σε σχολεία της Λάρισας. Έχει πραγματοποιήσει μεταπτυχιακές σπουδές στην Φιλολογία και στην Διοίκηση της Εκπαίδευσης και μεγάλο αριθμό επιμορφώσεων στην Περιβαλλοντική εκπαίδευση. Έχει υπηρετήσει στην εκπαίδευση ενηλίκων και για αρκετά χρόνια υπήρξε μέλος του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΚΠΕ) Ελασσόνας. Διαθέτει ικανό αριθμό συμμετοχών σε περιοδικά και επιστημονικές εκδηλώσεις με εργασίες που αναφέρονται στην φιλολογία, στις επιστήμες της αγωγής και στην περιβαλλοντική εκπαίδευση.

Πηγή: peekremagazine.gr [Τεύχος: 10 (55)]